

Írta: Bede Nóra – Vida Zsuzsanna

SIKERTELEN NEVELŐSZÜLŐI KIHELYEZÉSEK

Kevés olyan területe van a gyermekvédelemnek, ahol a kudarc ennyire egyértelműen nyilvánul meg. A hivatalos elnevezés: „a gyermek visszazállítása a nevelőszülőktől” már maga is provokatív és némileg félreérthető, hiszen ezekre az esetekre épp az a jellemző, hogy többnyire épp az érintettek, a gyermekek kérik visszahelyezésüket a gyermekotthonokba. Ettől persze a tény tény marad, s e szomorú történetek valamennyi szereplője méltán érzi úgy, hogy több éves erőfeszítés, odaadó munkája kudarcba fulladt.

A kudarc feldolgozása bármilyen helyzetben többé-kevésbé hasonló kérdések feltevésével indul: Mit rontottam el? Mit kellett volna másképp tennünk, hogy elkerüljük a kudarcot? Vannak-e eszközeink, hogy a hasonló helyzeteket elkerüljük? Ezeket a kérdéseket nekünk, a gyermekvédelemmel foglalkozó szakembereknek kell elsőként feltennünk, amikor az okokat és a lehetséges megoldási módozatokat, eszközöket kutatjuk egy hatékonyabb nevelőszülői tanácsadói munka érdekében.

A Fővárosi TEGYESZ-ben egy látszólag kedvező, konszolidációs folyamat szakadt meg 2000 őszén, amikor néhány hónap leforgása alatt annyi gyermeknek kellett új gondozási helyet keresni, a nevelőszülői ellátás helyett, mint amennyire az előző év egészében került sor. A folyamat – úgy tűnik – nem ért véget, mert 2001 januárjában és februárjában újabb négy visszahelyezés történt. Vizsgálatunkban így a 2000. évi 19 eset mellé 2001 első két hónapjának négy esetét is bevontuk.

Elsőként arra kerestük a választ, hogy miért nem működtek ezekben az esetekben a konfliktusmegoldás hagyományos technikái, tett-e prevenció lépéseket bármely résztvevő.

MIÉRT FORDULNAK AGRESSZIÓBA A KONFLIKTUSOK?

A vizsgált esetekben a családi konfliktusok szinte kivétel nélkül kontrollálatlan agresszióba torkolltak: vagy a nevelőszülő, vagy a gyermek élt át olyan érzelmi, indulati impulzusokat, melyek bántalmazáshoz, vagy vélelmezett bántalmazáshoz vezettek.

A vélelmezett bántalmazásokat, mint viselkedési formákat azért sorolhatjuk az agresszív megnyilvánulások közé, mert a gyermekek ezt használják fel arra, hogy nyomást gyakoroljanak a nevelőszülőkre. A hatóságoknál tett, az igazságtartalmat nélkülöző „feljelentés” nem más, mint a „szülői büntető hatalom” mozgósítása a gyermek részéről önmaga védelmére. Lényegében ugyanúgy agresszió, mint a felnőttek részéről történő bántalmazás.

Az általunk vizsgált 23 eset 17 lányt és 6 fiút érintett. Életkori megoszlásuk szerint 10 év alatti gyermek 3, 10-14 éves kor között 6, 14 év feletti 14 fiatal volt. Szembetűnő, hogy a 14 évesnél idősebbek között a lányok aránya magas: 11 lány és 3 fiú. E tizenegy lány közül hét esetben fizikai bántalmazás volt a visszazállítás oka, ami csak egy esetben bizonyosodott be minden kétséget kizáróan. Hogy valóban történt fizikai bántalmazás vagy sem, nem csökkent az éveken át elszenvedett lelki bántalmazás súlyát.

Természetesen, mint minden sikertelen történet végén, itt is egy olyan konfliktussal találjuk magunkat szemben –, amikor a hangsúly nem a forgatókönyvön, inkább a rendezésen van. Amúgy, egyáltalán nem mellékesen, felvetődik a kérdés: vajon szükségszerű-e, hogy minden konfliktus ilyen erős indulatokkal járjon?

Közhely, hogy egyre agresszívebb körülöttünk a világ. Óhatatlanul mi is résztvevői vagyunk ennek a fokozódó agressziókeltésnek, akár akarjuk, akár nem. Nyilvánvalónak tekinthető a média befolyása és a kortárs csoport ilyen irányú szerepe. A gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek esetében ez utóbbi magatartást befolyásoló hatása, a stabil családi kapcsolatok tartós hiánya miatt sokkal inkább érzékelhető, mint a vér szerinti családban felnövekvő gyermekek esetében.

Fel kell figyelni arra, hogy a kontrollálatlan agressziót rendszerint konfliktus megoldási technikaként használják ezek a családok. Ez azért hangsúlyozandó, mert a reakció nem mint vágyteljesítő agresszió jelenik meg. Erre a körülményre a nevelőszülői képzés során a jövőben nagyobb figyelmet kellene fordítani. Egyben a preventív tanácsadói munkának is arra kellene irányulnia, hogy konfliktuskezeléskor egyik fél se alkalmazzon agressziót. Tapasztalataink szerint a kudarc egyik oka az volt, hogy, a gyermekek konfliktusaikat nem tudták a nevelőszüleikkel megoldani, a segítő szakemberek (tanácsadó, pszichológus) segítsége pedig vagy kevésnek bizonyult, vagy nem is fordultak hozzájuk problémáikkal. Ez utóbbiban nagy szerepe lehetett a gyakori tanácsadóváltásoknak, hiszen a tizenegyből mindössze két esetben volt három évnél hosszabb ideje ugyanaz a személy a nevelőszülői tanácsadója a családnak.

CSALÁDNAGYSÁG, CSALÁDSZERKEZET

A sikertelen kihelyezések tanulmányozása során általános tapasztalatként összegezhető, hogy a 9 nevelőszülői család túlterhelt. A családban való elhelyezést a szakemberek elsősorban azokban az esetekben javasolják, amikor a gyermek fokozott törődést, odafigyelést kíván. Az oly sokszor és joggal hangoztatott „egyszemélyes gyermek” bánásmód igénye, ezeknél a gyermekeknél fokozott elvárásként jelentkeznek. A valóság viszont az, hogy a nevelőszülői hálózat túlterheltsége miatt gyakran csak sokadik gyermekként kerülhet a családba a megkülönböztetett figyelemre szoruló gyermek. Sok esetben a nevelőszülők maguk vállalják új gyermek(ek) nevelését, azon kissé leegyszerűsített filozófia alapján, miszerint „ahol elfér négy, ott az ötödik sem szenved hiányt”. A gyermekvédelem felelőssége ott jelenik meg, hogy annak megítélése, hogy a család, a nevelőszülő mennyit bír még el, nem egyszerűen a nevelőszülő egyéni mérlegelésének tárgya, hanem egy szakértői team döntésének kellene azt alátámasztania.

Az egyik 6 éves kisfiú magatartási problémáival nem tudott megbirkózni a nevelőszülői képzésen részt vett, nyolc gyermeket (köztük két örökbe fogadott gyermeket) már felnevelt család. Elgondolkodtató, hogy szabad-e két problémamentesen együtt töltött hétvége után kihelyezni egy gyermeket, illetve jó döntés volt-e ezt a gyermeket egy 10 fős családba helyezni. A kisfiúról a gyermekotthon azt tartotta fontosnak hangsúlyozni: „magányos volt a közösségben, társaival gyakran volt agresszív, ha sérelem érte gyakran görcsösen sírt, kiabált. Inkább egyedül szeretett játszani egy-egy tárggyal. Felnőttekhez kötődött jobban, a kiválasztott személyhez hűséges volt.” Embertelenül nagy feladat egy ilyen gyermeknek tíz emberhez alkalmazkodni és eligazodni elvárásaiknak rengetegében.

Klasszikus hibának számít a már meglévő családszerkezet figyelmen kívül hagyása, ha az „új gyermeket” vér szerinti gyermekek fölé, illetve közé helyezzük. A természetes születési sorrend be nem tartása rivalizációs helyzetek kialakulásához vezet, s ezekkel rendszerint nem képes a család megbirkózni. Reményeink szerint az új nevelőszülői képzés enyhíthet ezeken a problémákon, amennyiben részletesen esik szó róluk a felkészítés során. Ugyanakkor a nevelőszülők ilyen jellegű felkészítettsége nem ment fel bennünket az alól,

hogy döntéseinkben ezt a szempontot, körülményt a jövőben valódi súlyának megfelelően vegyük számba.

ÉLETKOR, NEMI SZEREPEK, CSALÁDMODELLEK

A „visszaszállítások” markáns jellemzője: a gyermekek életkora. Az esetek többségében kamaszkorú gyermekek kerültek vissza átmeneti otthonunkba. Nyilvánvaló, hogy a személyiségfejlődés legnehezebb időszaka ez. Mindenki saját életéből számos példát tud hozni ifjúkori ballépéseire. De amíg a vér szerinti családokban nevelkedők java része a családban marad egy kamaszkori drasztikus ballépés után is, addig a nevelt gyermekek tekintélyes százaléka ismét egy intézmény lakója lesz. Az ok lélektanilag a kötődés minőségi különbségében ragadható meg. Újabb tanulság, hogy emiatt nem kárhoztathatjuk nevelőszülőinket, hiszen éppen ilyen típusú kötődésre készítjük fel őket. Miben áll az ellentmondás? Abban, hogy a nevelőszülők a kamaszkori tüneteket, konfliktusokat nem a konfliktus tartalma szerint identifikálják, hanem saját magukban és a gyermekben való csalódottságként, kudarcként élik meg. Rendszerint ezután arra a logikus következtetésre jutnak, hogy „lám, ez a gyermek más, mint a sajátom”. Következő lépésként kezdik átértékelni a kapcsolatukat. Valószínűsíthető, hogy ha már a kapcsolat elején egyértelmű a nevelőszülői attitűd minden érintett fél számára, akkor nem keletkezik ekkora feszültség a családban egy-egy konkrét probléma megjelenésekor, hiszen nem alakul ki kettős elvárás, kötődés, szereprendszer.

Elgondolkodtató adat az, hogy a 23 vizsgált esetből 16 esetben meglehetősen hosszú idő, hét, nyolc év, illetve tíz év után távoztak a fiatalok. A nevelőszülői család jól-rosszul, de működött, a gyermekek ugyanabban a közegben, az adott családi normák szerint szocializálódtak, fogaskerekei voltak egy működő rendszernek. Egészen addig, amíg a kamaszkor felszínre nem hozta azokat a problémákat, kamaszkori lázadásokat, amelyek miatt elfogadhatatlanná, kezelhetetlenné váltak a fiatalok nevelőszülei számára. Ezek az emberek legtöbbször erejükön felül tettek meg mindent- hitük és tudásuk szerint – a gyermek gondozásáért, neveléséért. Rosszul tették a dolgukat? A nevelőszülői tanácsadók nem vették észre az árulkodó jeleket, a család esetleges működési zavarait? A nevelőszülők elfáradtak, kiégtek?

Egy biztos: kialakult, akut kamaszkori krízishelyzetben nehéz segíteni, nehéz a kommunikációs hibákat kijavítani. Ezért kellene a hangsúlyt a prevencióra helyezni, attól kezdve, hogy a család terhelhetőségét reálisan felmérjük, az aktuális nevelési problémákat, a jelentkező konfliktusokat súlyuknak megfelelően kezeljük, s nem sajnáljuk az időt és fáradságot a megfelelő szakemberek felkutatására se.

Ehhez azonban hosszan tartó, bizalmi kapcsolaton alapuló együttműködésre van szükség nevelőszülő, gyermek és tanácsadó között, aminek a kialakulásához nem kedveztek az elmúlt évek sűrű változásai, sem a társadalmi környezetet, sem a gyermekvédelmi személyi feltételeket illetően.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az gyermekvédelmi gondoskodásban nevelkedő gyermekek élettörténetükből adódóan gyakran súlyosabb lelki problémákkal küzdenek, mint kortársaik. A szokásos kamaszkori ballépéseken túl, számos neurotikus tünetet produkálnak, melyek felismerése szintén a gyermekvédelmi szakszolgálat feladata. Sok múlik azon, hogy egy adott viselkedésmintát miként értékel a család és maga a gyermek: a kudarcos nevelés eredményének vagy egyszerűen tünetnek. Ha ez utóbbit el tudjuk fogadtatni a nevelőszülővel, meg tudjuk keresni közösen a megoldást is.

Az életkori jellegzetességeken túl, a nemi szerepek különbségeit is megfigyelhettünk. A családból való kilépést, vagy kiemelést – egy eset kivételével – a lányok kezdeményezték. Ez a tény rávilágít a nevelőszülői családok sajátos szerepstruktúrájának egyik fontos elemére. Elsősorban azokban a családokban tapasztalhatók éles kamaszkori krízisek, konfliktusok anya és leánya között, ahol az anya dinamikus, vezető egyéniség. Az apa passzivitása, háttérben maradása ilyenkor számos probléma forrásává válhat. Egyrészt, mert az anyának egyedül kell mintaadóként, tekintélyként, s egyszersmind elfogadó, szeretetteljes személyként fellépnie, akár egy időben is. Másrészt, a gyermek egészséges személyiségfejlődése szempontjából nagy előnynek számítana az apai viselkedésminták és modellek megtapasztalása.

Jóllehet, a mai gyermekvédelmi szemlélet szorosan illeszkedik a rendszerszemléletű pedagógiához, pszichológiához, a már működő nevelőszülői családok gyakorlata mégis inkább a hagyományos családmodellt preferálja. A hagyományos modellel szemben lép fel a mára már mind elfogadottabb alternatív szemlélet, melyben a gondozófunkciót nemcsak az anya, hanem az apa feladatai közé sorolja. A közös szülői, nevelőszülői felelősség, az együttes gondozás fontosságának hangsúlyozása mind a képzés, mind a továbbképzések kiemelt feladatai közé kell, hogy tartozzon.

Végül, az asszimiláció és az alkalmazkodás közötti különbségre hívnánk fel a figyelmet. A vizsgált családok mindegyikéről elmondható, hogy stabil (kissé merev), szabályos életvezetésű attitűddel rendelkeznek. Ennek nyomán egyértelmű, megbízható, de kategorikus kapcsolati formákat alakítanak ki. Azok a gyermekek képesek csak megfelelni ezen kapcsolati kritériumoknak, akik egyforma, vagy nagyon hasonló értékrenddel bírnak, ehhez pedig korai életszakaszban kell(ene) családba kerülniük. A nevelőszülőség célja azonban a vér szerinti családba való visszagondozás, s köztudott, hogy ezen családok életfelfogása, értékrendje eltérő az előzőektől. A megoldás, a gyermek másságának elfogadása lehet. A célkitűzés a gyermek integrációja a nevelőszülői családba, melynek eszköze csak az alkalmazkodás elősegítése lehet.

A kudarcral végződő történetek közül csupán egy példa: egyik esetben egy budapesti gyermekotthonból vidéken élő nevelőszülőkhöz helyeztek ki egy kislányt, aki nem tudott beilleszkedni a vidéki környezetbe. Idegen volt számára az ott élő emberek habitusa, visszavágyott társai közé. Más ugyanis egy-egy hétvégét eltölteni vidéken, és más a mindennapok ritmusát felvenni, elfogadni.

A GYERMEKVÉDELLEM FELELŐSSÉGE

Minden nevelőszülőtől visszahelyezett gyermek esetében joggal merült fel a kérdés, hogy mit tettek a szakemberek elsődlegesen a nevelőszülői tanácsadók a krízishelyzet megszüntetése érdekében. Megtett-e mindent, bevonta-e gyermek ügyében érdekelt összes szakembert a konfliktushelyzet megoldása érdekében?

Az első és legkézenfekvőbb kérdés, hogy a nevelőszülői tanácsadó milyen gyakorisággal és milyen módon tartotta a kapcsolatot a családdal és mindenek előtt a gyermekkel. Volt-e lehetősége és törekedett-e a négy szemközti beszélgetésekre, igazi bizalmi kapcsolatok kialakítására? Felkereste-e a gyermek iskoláját, óvodáját, szükség esetén a gyermekorvost, védőnőt vagy pszichológust. A vizsgált 23 esetből nyolc krízishelyzet kialakulásakor a nevelőszülői tanácsadó még fél éve sem dolgozott szolgálatunknál. Az első fél év rendszerint a családok megismerésével, az esetleges problémák feltérképezésével telik. Súlyosbította a helyzetet, hogy az adott területen az elmúlt három év alatt több tanácsadó is váltotta egymást. A nevelőszülői tanácsadók látogatásának gyakorisága ilyen összefüggésben

hiába mutat elfogadható szintet. (1-2 hetente: 7 esetben, havonta: 4 esetben, 6 hét-2 hónap: 8 esetben)

Arra a kérdésre, hogy mennyire sikerült bizalmas kapcsolatot kialakítania a tanácsadónak a gyermekkel, nyolc esetben válaszolták a kollégák azt, hogy négy szemközti beszélgetések során a fiatalok őszintén megnyíltak, feltárták az őket foglalkoztató problémákat. Tizenegy esetben beszélgetéseik a mindennapi általánosság szintjén maradtak. Hosszabb, előzetes pszichoterápiára kilenc gyermek esetében került sor, négy esetben a pszichológus már csak a kialakult helyzetet regisztrálhatta, illetve véleményével erősíthette meg az érdekeltek által korábban már meghozott döntést.

Ide kapcsolódik, hogy a problémák jelentkezését, meglétét egy időben és egyformán érzékeli-e a nevelőszülő és tanácsadója. Az esetek tanulmányozásakor az derült ki, hogy a tanácsadó minden alkalommal érzékelte és rögzítette a nehézségeket, de megoldásukban többnyire magára maradt. Beindult a természetes védekezés mechanizmusa, azaz a probléma kicsinyítése, távolítása. Igen káros, mégis gyakori megoldássá vált az a gyakorlat, hogy a nevelőszülő és tanácsadója közösen javasolja a (el)távolítást, azaz a gyermek nevelőszülőktől kollégiumba való elhelyezését. Ez a lépés többnyire a „többi gyermek védelmében” magyarázattal nyer racionálisnak vélt alátámasztást, ám mindenképpen a probléma elhárítását jelzi. A tanácsadók támogatására, megerősítésére szükség van ezekben az esetekben. Ez elsősorban szupervízió segítségével valósítható meg, aminek további előnye a kiégés elleni védelem is.

A kiégés nemcsak a tanácsadókat, hanem a nevelőszülőket is fenyegeti. A visszahozott gyermekek átlagosan 7-8 évet, esetenként még ennél is többet éltek nevelőszülőknél. Ez a szám köztudottan az emberi kapcsolatok misztikus határa: ez az idő a barátságok, a házasságok szakítópróbája, gyakran új munkahelyet is ilyenkor keresünk. Ahhoz tehát, hogy tartós kapcsolatainkat megőrizhessük, feltétlenül szükség van indulati „ventillációs fórumokra”, melyek ebben az értelemben esetmegbeszélő csoportok formájában valósulhatnak meg.

Az oktatási-nevelési vagy egészségügyi intézmények jelentős része, még ma – a gyermekvédelmi törvény megjelenése után három évvel -, sincs tisztában azzal, hogy milyen esetekben, és mely intézmény felé kell jeleznie, ha bántalmazásra vagy nem megengedhető nevelési módszerekre utaló jeleket észlel. E feladat tudatosításához és a nevelőszülői család segítéséhez, kontrolljához nélkülözhetetlen a nevelőszülői tanácsadó rendszeres, személyes kapcsolattartása a különféle intézményekkel. A személyes megkeresés jelentőségét talán nem kell külön hangsúlyozni: a pedagógusok, védőnők, pszichológusok fontos információkat, tapasztalatokat adhatnak át. Nem egyszerűen a szakemberek közötti jó munkakapcsolatra, hanem folyamatos, céltudatos, összehangolt team munkára van szükség, ha a jelenleginél eredményesebb tanácsadói tevékenységet akarunk végezni.